

ЧЕРЕЗ ТЕРНИ — ДО ЗНАНЬ

До 100-річчя від дня народження члена-кореспондента НАН України

О.М. Боголюбова

Олексій Миколайович Боголюбов увійшов в історію вітчизняної та світової наукової думки не тільки як видатний учений, але і як талановитий педагог і фундатор української школи в галузі історії математичних дисциплін. Нелегким видався його шлях у науку, проте, подолавши всі життєві перешкоди, він понад 40 років присвятив самовідданій праці в академічних установах різного профілю. Дослідження О.М. Боголюбова у сфері математичної освіти, філософських і методологічних питань механіки й математики, історії операційного числення, гідромеханіки, теорії пружності поповнили скарбницю української науки.

Народився О.М. Боголюбов 25 березня 1911 р. у місті Ніжині Чернігівської області. Сім'я Миколи Михайловича й Ольги Миколаївни Боголюбових виховала трьох учених: великого математика і фізика-теоретика ХХ століття академіка АН СРСР Миколу Миколайовича Боголюбова, історика математики і механіки члена-кореспондента НАН України Олексія Миколайовича Боголюбова, сходознавця академіка РАН Михайла Миколайовича Боголюбова.

Підготовкою сина до вступу в гімназію займались батько (професор богослов'я Київського університету) і мати (вчителька музики), які дали йому початкові знання з іноземних мов і прищепили не тільки глибоке розуміння музики, але й любов до праці, стійкість у складних обставинах. У буремному 1918 р. Олексій стає учнем Першої київської гімназії, але через рік її закрили. Згодом родина переїхала в село Велика Круча на Полтавщині, де Боголюбов-

старший отримав парафію священника. У сільській семирічній школі хлопець закінчив п'ятий і шостий класи. Продовжити навчання йому вдалось тільки через два роки, коли сім'я переїхала до Нижнього Новгороду. Тут у 1928 р. Олексій здобув середню освіту й одразу пішов працювати: спочатку в навчальному господарстві Тімірязевської сільськогосподарської академії, потім десятником на будівництві моста через річку Оку, далі в Харкові на заводі «Світло шахтаря», а пізніше в Українському відділенні Центрального інституту праці.

Олексій Миколайович кілька разів складав іспити у виші, але, незважаючи на високий рівень підготовки, його не хотіли брати через походження. Лише в 1931 р. він уступив на фізико-математичний факультет Харківського фізхімматінституту. У 1933 році цей заклад перевели до складу університету. Саме там Олексій Миколайович познайомився зі своєю дружиною Та-

марою Василівною Морозовою. «За походування» майбутнього вченого двічі виключали, вдруге — на п'ятому курсі, але після втручання Миколи Митрофановича Крилова поновили.

Закінчивши в 1936 р. без відриву від виробництва університет за фахом «механіка», О.М. Боголюбов витримав вступні іспити до аспірантури в Інституті математики і механіки при Харківському університеті, але його знову не прийняли. За порадою свого наукового керівника В.М. Майзеля в 1938 р. він пішов на третій курс механічного факультету Харківського машинобудівельного інституту. Одночасно складав кандидатські іспити і написав дисертацію на тему «Синтез механізмів», яку не захистив за браком часу.

Протягом 1934–1935 рр. науковець працював на посаді інженера в технічному відділі тресту «Укртракторремонт» у Харкові. З 1937 по 1941 р. був організатором, керівником, учителем у школі для іспанських дітей, а з 1939 р. викладав на мовних курсах для іспанців — політемігрантів, евакуйованих до Радянського Союзу. В період окупації Харкова до 1942 р. Олексій Миколайович ніде не працював. Упродовж 1942–1943 рр. викладав німецьку мову, а пізніше став секретарем управи у Старовірівській районній раді.

Під час відступу фашистських військ перейшов лінію фронту, був заарештований і засуджений до 15 років каторжних робіт. Оскільки ніяких матеріалів проти О.М. Боголюбова знайти не могли, його звинуватили в націоналізмі (серед особистих речей знайшли портрет Петлюри і жовто-блакитний прапорець). Олексія Миколайовича перевезли до Норильська. Спочатку він був машиністом підіймальної машини на шахті в Каєркані, згодом (1945–1953) працював переважно на інженерних посадах у таборі, що обслуговував будівництво великої збагачувальної фабрики (БОФ) у Норильську.

О.М. Боголюбов

У 1954 р., після відмови у проживанні в Києві, О.М. Боголюбов близько року жив у Черкасах, де був головним механіком обласного будівельного тресту. Згодом все-таки повернувся до Києва, ставши головним інженером відділу обладнання Міністерства вищої та середньої спеціальної освіти УРСР. З 1956 р. працював викладачем, а пізніше професором на кафедрі будівельних машин Київського інженерно-будівельного інституту (нині Київський національний університет будівництва й архітектури).

Від 1962 р. професійна діяльність Олексія Миколайовича пов'язана з Академією наук УРСР. Він захистив кандидатську дисертацію під керівництвом академіка І.І. Артоболовського, здобув посаду старшого наукового співробітника відділу історії математики Інституту математики. У 1965 р. О.М. Боголюбов захистив докторську дисертацію за монографією «Історія механіки машин». У 1969 р. його обрано членом-кореспондентом АН УРСР.

Упродовж 1962–1975 рр. він був працівником сектору історії природознавства і техніки Інституту історії. З початку 60-х років Олексій Миколайович сфокусувався на проблемах історії математики і механіки, його концепція полягала в розгляді історії науки в тісній взаємодії із загальною історією, культурою, економікою. Багато працюючи над архівними матеріалами, О.М. Боголюбов віднайшов маловідомі на той час праці А.А. Бетанкура, які було написано в Росії. Разом з істориком науки Хосе-Антоніо Гарсія Дієго Олексій Миколайович досліджував також інші точки перетину іспанської та російської культур.

О.М. Боголюбов був ученим широкого профілю, опублікував більш як 500 праць. Володіючи кількома іноземними мовами, першим розпочав глибоке вивчення механіки машин, залучивши великий і досі не досліджений масив інформації. Його студії порушують питання розвитку математичної освіти в Україні, філософських і методологічних питань механіко-математичних дисциплін, історії операційного числення, гідромеханіки, теорії пружності.

Серед фундаментальних праць О.М. Боголюбова — біографічний довідник «Історія механіки машин», монографії «Історія вітчизняної математики», удостоєна медалі О. Койре на XIII Всесвітньому конгресі з історії науки, «Нариси з розвитку математики в СРСР», «Історія механіки в Росії», «Математики, механіки», «Історія математичної освіти в СРСР», «Українська математична бібліографія», брошури «Людина і машина», «Теорія машин і механізмів в історичному розвитку її ідей», «Роботи і маніпулятори», «Радянська школа механіки машин», серія біографій визначних науковців та інженерів. Зокрема, перу Олексія Миколайовича належить чудова книга «Н.Н. Боголюбов. Життя. Творчість», у якій наведено унікальні свідчення про

життя його знаменитого брата, М.М. Боголюбова. Цього року її перевидано українською мовою.

Науково-педагогічна діяльність О.М. Боголюбова нерозривно пов'язана з підготовкою молодих дослідників. Під його керівництвом було захищено 40 кандидатських і 8 докторських дисертацій. Він створив єдину в Україні наукову школу з історії математичних наук, майже три десятиріччя керував семінаром з історії математики і механіки в Інституті математики.

Олексій Миколайович брав активну участь у діяльності багатьох наукових рад, зокрема «Філософські і соціальні проблеми науки і техніки», «Теорія машин і систем машин», «Теоретична і прикладна механіка». Він проводив значну громадську роботу як лектор товариства «Знання», був редактором кількох журналів.

Заслуги вченого було відзначено премією імені М.М. Крилова НАН України, йому присудили ступінь почесного доктора Петербурзького університету шляхів сполучення. За видатний внесок у розвиток іспано-слов'янських культурних і наукових зв'язків король Іспанії Хуан Карлос I нагородив його командорським орденом «За громадянські заслуги». У 2001 р. Олексію Миколайовичу було присуджено звання «Заслужений діяч науки і техніки України».

О.М. Боголюбов пішов із життя 1 листопада 2004 року.

Відзначаючи його 100-річний ювілей, ми вшановуємо Олексія Миколайовича Боголюбова як вірного громадянина України, який усе життя самовіддано працював на благо Вітчизни.

Анатолій САМОЙЛЕНКО,
академік НАН України,
академік-секретар

**Відділення математики НАН України,
директор Інституту математики НАН України**